

РОЗВІДКИ

Оксана Ковальчук

●

ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА Д. АПОСТОЛА В СВІТЛІ РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ПІДХОДІВ

(народження історіософії)

Історія України як наука формувалася завдяки зусиллям вчених, які були родом із різних місцевостей України. Вагомий внесок зробив П. Куліш — наш земляк, який розглядав історичну спадщину українського народу в історіософському плані. Пік його творчої активності припадає на 60—70-ті роки XIX ст.

XIX століття було періодом розквіту української історичної думки. 30—40, 60—70-ті роки проходили під сильним впливом романтизму, але нова епоха принесла певні зміни.

Своєрідну грань між двома поколіннями українських істориків проводить П. Куліш, зауважуючи, що в часи М. Гоголя неможливо було знати історію України глибше, ніж в його, П. Куліша, часи: «Мало того, і не можливе навіть завдання вивчати її з тих сторін, з яких ми, спадкоємці Гоголя, в самопізнанні, прагнемо з'ясувати для себе її життя; минуле й сьогодення...».¹ Таким чином історія є вже не тільки об'єктом пізнання, але й засобом («самопізнання» (П. Куліш), «пізнання сучасності» (М. Драгоманов)).²

З чогось мертвого, нерухомого, «об'єктного» історія перетворюється на живе, дійове, без чого неможливим є сам процес пізнання себе і світу.

Таке переосмислення сенсу історії взагалі дає поштовх для розвитку історіософського погляду в українській історичній науці: Тому в 60—70-х рр. XIX ст. співіснують історичний та історіософський погляди на історію. Хоча, як правило, вони тісно переплітаються між собою, але все ж можна виділити роботи, в яких історіософський підхід домінує.

Це праці нового типу, в яких історія України моделюється як символічний ряд, за яким криється істина. Історичні факти — це символи, таємничі письмена, якими написана історія буття народу. Для історика необхідно їх розшифрувати, щоб зрозуміти вищу істину.

Для історіософського напрямку не так важлива емпірична правда М. Максимовича, як Костомарівсько-Кулішівський пошук наскрізної ідеї — сенсу буття народу, що є своєрідною віссю, яка поєднує минуле, сьогодення і майбутнє в єдине ціле.

За словами Д. Чижевського, «Куліш шукає противенство між «внутрішнім» та «зовнішнім» не лише в людині, а й у світі, і в історії».³

Пошук сенсу буття, розкриття його трагізму в конфлікті «народ світ» — це головна ознака української історіософської думки, а зрештою, і всієї історіософії XIX ст.: «Історіософією не передбачається дослідження причинного з'єднання подій, яке орієнтоване на раціональне знання. Тут на перший план виходить трагедійність історичного розвитку».⁴

Особливість історіософського погляду яскраво проглядається у процесі зіставлення його з історичним.

Предметом своєрідної дискусії між П. Кулішем і М. Максимовичем стала опублікована описна книга гетьманських маєтків, зроблена після смерті Д. Апостола. П. Куліш на основі цього матеріалу робить такий висновок: «З Матеріалів для вітчизняної історії, виданих у Києві Г. Судієнком, видно, як гетьмани наші, користуючись своєю владою й мовчазною згодою хижаків-старшин, набрали собі «на булаву» земель по всій Малоросії».⁵

П. Куліш драматизує ситуацію, сприймаючи її як процес «обдирання» гетьманом і старшиною «покірних земляків своїх». В історичному матеріалі він перш за все шукає драми. Факти слугують підтвердженням авторської ідеї, тому інколи їх історична вірогідність розходиться з реальністю, за що М. Максимович неодноразово критикував П. Куліша й М. Костомарова.

Зовсім іншим на описну книгу є погляд М. Максимовича. Досвідчений історик «вирваний» П. Кулішем факт повертає в історичний контекст.

Такий підхід позбавляє матеріал драматичної напруги, оскільки дає повніше відчуття епохи. Тоді виявляється, що наявність гетьмана — це важливий елемент життя українського суспільства XVIII століття (що дає М. Максимовичу підстави говорити про Д. Апостола як про «одного з найзаслуженіших і найдоблесніших мужів гетьманщини...»): «На це (говорить М. Максимович — О. К.) я скажу вам: великому кораблю — велике й плавання! Гетьману, як правителю й представнику Малоросії, і потрібно було так багато маєтностей. Для того-то рангові маєтності на гетьманську булаву були набагато більшими, ніж для простих старшин. Але гетьманські рангові маєтності були законно відмежовані з загальних чи військових земель Малоросії, — які були затвержені царськими грамотами й не складали спадкової власності гетьмана — до кінця гетьманщини».⁶

Наявність гетьмана не тільки не шкодить добробуту народу, але навпаки — захищає його від зазіхань чужинців: «подивіться, в згаданому описі гетьманських володінь: скільки там значиться млинів, які до 1728 року «за Малоросійской Коллегіи» віддавали данину; а, від гетьмана Апостола, отримали «делиберацію» — і, звичайно ж, не в прибуток, а в ущерб його гетьманському доходу».⁷

Оцінюючи творчість П. Куліша, Д. Багалій зазначав, що в своїх історіософських поглядах «він високо піднявся над поглядами»,⁸ що паували в тодішній українській історичній науці.

У даній статті ми зробили спробу проглянути історіософський підхід П. Куліша на прикладі осмислення діяльності Д. Апостола, виділивши як домінуючу історіософії пошук історичного трагізму.

У дискусії П. Куліша і М. Максимовича не варто розставляти усі оціночні крапки, доводити чиюсь перемогу. Так, М. Максимович фактографічно точніший, але в «укрупненні» проблематики, виділенні трагічного начала в історії українського народу П. Кулішем теж є свій сенс, про що в свій час так глибоко сказав Д. Багалій.

Джерела та література.

1. Максимович М. Собрание сочинений... — К., 1876. — Т. 1. — С. 523.
2. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: В 11-х т. — К., 1970. — Т. 1. — С. 123.
3. Чижевський Д. Українська філософія // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. — К., 1993. — С. 183.
4. Лоскутов В., Семочкіна М. Русская историософия: история и мистика духа (к проблеме формирования национального менталитета) // Человек, бытие, культура. — К. — Переяслав-Хмельницький, 1991. — Ч. II. — С. 57.
5. Максимович М. Собрание сочинений. — К., 1876. — Т. 1. — С. 558.
6. Там же.
7. Там же. — С. 560.
- же.
8. Багалій Д. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. — Харків, 1928. — С. 79.